

Een achttiende- eeuwse kaarsenkroon uit de lutherse kerk

KAARSENKRONEN BEHOORDEN TOT DE STANDAARD-UITRUSTING VAN ELKE BELANGRIJKE NEDERLANDSE KERK UIT DE ZEVENTIENDE EN ACHTTIENDE EEUW VELE HANGEN ECHTER NIET MEER OP HUN OORSPRONKELIJKE PLEK OF ZIJN VERLOREN GEGAAN. ZELDEN ZIJN DE HERKOMST EN DE PRECIEZE OMSTANDIGHEDEN WAARONDER EEN KAARSENKROON IS ONTSTAAN ZO GOED GEDOCUMENTEERD ALS IN HET GEVAL VAN HET EXEMPLAAR DAT IN 1733 VOOR DE EVANGELISCH-LUTHERSE KERK TE GRONINGEN IS VERVAARDIGD.

Het belang van de kroon wordt nog versterkt door de rijke uitvoering en het vakmanschap van de maker, Jan (of Johannes) Borchardt, destijds een van de belangrijkste klokkengieters die in de stad werkzaam waren.

De kaarsenkroon is 127 cm hoog en bestaat uit een forse geprofileerde schacht met twee knopen, eindigend in een grote bol met onderaan de eindknop van de spil die de verschillende onderdelen van de schacht verbindt; de eindknop heeft de vorm van een pijnappel. De stam draagt tweemaal acht naar onderen zich verwijdende lichtarmen, die versierd zijn met bladkrullen en eindigen in geprofileerde vetvangers. Bovenaan de stam bevindt zich het dubbele wapen van de stad Groningen, dat letterlijk bekroond wordt met een kroon.

Op de grote bol staan twee inscripties:

'Hier hang ik om bij Nacht, het Duister te verlichten
Gegeven door Gemeente, Prins FRISO en zijn VOLK
Opdat men dag en nacht het Roepen van Gods TOLK
Kan horen, om zijn Padt na IESUS heen te rigten.'

En:

'PILAAR en Kroon.
Gecollecteert door
Haijo Harms van de Wilgen
en
Jan Hulscher
Ao 1733'

De kroonluchter wordt genoemd in twee boeken over de lutherse gemeente in Groningen van de hand van ds. W.J. Manssen. De auteur had zijn jeugd in Groningen doorgebracht (waar zijn vader luthers predikant was) en vermoedelijk de kroonluchter nog gezien. Ten tijde van zijn

FOTO JASPER HELMANTEL

publicaties (1919 en 1924) was deze echter allang verkocht en uit het zicht verdwenen.¹ Pas aan het eind van de vorige eeuw dook hij bij particulieren in de Verenigde Staten weer op. In 2001 bood Salomon Stodel Antiquités te Amsterdam de kroon ter verkoop aan op de kunst- en antiekbeurs pAn Amsterdam. Bij die gelegenheid is het werk besproken en afgebeeld in de catalogus.² Hoewel het nodige over de herkomst wordt meegedeeld, is niet duidelijk of deze informatie uit de publicaties van Manssen is gehaald of door eigen onderzoek verkregen. Uit de twee inscripties valt niet direct af te leiden, dat de kroon inderdaad uit de lutherse kerk afkomstig is. Als maker is altijd Jan Borchardt genoemd – maar de kroon is gemerkt noch gesigneerd, zodat men zich ook hier kan afvragen waarop deze kennis berust. De antwoorden op deze vragen zijn te vinden in het historische archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente, dat in de Groninger Archieven wordt bewaard.³

Betaling van de kroon

Uit de inscripties blijkt een verband tussen de kroonluchter en een pilaar. Deze pilaar is één van de vier van de lutherse kerk. Bij de oplevering van de kerk in 1696 waren de vier pilaren van hout, zoals ook Regnerus Steensma elders in dit nummer heeft beschreven. Al vrij spoedig daarna zijn ze door zandstenen exemplaren vervangen, omdat die constructief veel steviger waren. Uit het verslag van de kerkenraadsvergadering van 6 april 1732 blijkt dat door de raad een nieuwe 'sarkken pylaer voor 300 gulden is geresolveert', d.w.z. dat de kerkenraad het besluit heeft genomen een nieuwe pilaar te plaatsen, begroot op 300 gulden.⁴ Die pilaar wordt dan op 20 april 1732 besteld voor 100 gulden. Het is onduidelijk of die 100 gulden een voorschot betekenen of dat de eerste begroting te hoog was.

1 W.J. Manssen, *Een en ander uit de geschiedenis der Evang. Luthersche gemeente te Groningen*, z.p. [1919], p. 28; W.J. Manssen, *Geschiedenis der Evangelisch-Lutherse gemeente te Groningen*, Groningen 1924, p. 164.

2 pAn Amsterdam. *De kunst- en antiekbeurs van de Lage Landen*, cat. Amsterdam, RAI-Parkhal 2001 [s-Hertogenbosch] 2001, p. 232.

3 Het volgende is gebaseerd op Victor Schmidt en Victor M. Schmidt, 'Opnieuw de achttiende-eeuwse kroonluchter uit de Lutherse kerk', *Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen*, Bulletin (2006), nr. 2. Met hartelijke dank aan Freerk Veldman voor zijn aanwijzingen.

4 Groninger Archieven, Archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Groningen (toegangsnummer 1461), nr. 1/2.

FOTO JASPER HELMANTEL

Op 3 augustus worden Haye Harms en Jan Holscher als geautoriseerde collectanten voor een nieuwe pilaar aangewezen, 'de welke versogten dat dewijl sy al vrie rijkelijk tot de pylaar versamelt hadden en veel menschen onser gemeynte genegen vonden om een nieuwe Croon in de kerke te zien, of de constitorialen daertoe mogten bewilligen ... de collectanten verseekerden nog veel vriewillige geevers daartoe aan te treffen ... dat wanneer de pylaar veerdig zijnde, men soude resolveren om een Croon te coopen, wanneer daertoe soo veel vereert soude sijn'. Deze twee zijn uiteraard dezelfden die in de inscriptie op de kroonluchter, met hun namen in andere spelling, worden genoemd. Blijkbaar heeft men op 3 augustus al aanwijzingen, dat de collecte veel meer zal opbrengen dan voor de pilaar nodig was; met het overgebleven geld kon ook nog een kroonluchter worden aangeschaft. Vervolgens wordt op 26 en 27 september 1732 vermeld dat de twee collectanten 343 gulden en 5 stuivers hebben opgehaald, waardoor de 'pylaer en Croon ... door deze gecollecteerde pennings zijn betaalt'. Uit de kerkrekeningen blijkt, dat op 5 oktober 1732 100 gulden voor de nieuwe pilaar wordt betaald. Dezelfde kerkrekeningen onthullen de maker van de kroonluchter: hij is inderdaad Jan Borghart (Johannes Borchardt). Aan hem zijn op 29 april 1733 volgens twee kwitanties van 27 januari en 4 maart 135 gulden betaald.⁵ Zelfs na deze betaling hield men dus nog geld van de collecte over.

In de inscriptie op de kroon staat dat deze is gegeven door 'Gemeente, Prins Friso en sijn Volk'. Het is merkwaardig dat in de kerkenraadverslagen met geen woord wordt gerept over Friso, de latere stadhouder Willem IV, laat staan over 'sijn volk'. De oplossing staat in een apart archiefstuk met de afrekening van wat er bij de collecte is opgehaald. De doorsnee bijdragen bedroegen één tot drie gulden – met uitzondering van een zeer grote gift van 91 gulden en 17 stuivers, met de aantekening: 'het prinssenhof, 31 persohnen'.⁶ Dat was meer dan een kwart van het geheel. De collectanten, die alleen langs de huizen van lutheranengingen, mochten blijkbaar ook in de Prinsenhof om een

bijdrage vragen aan Friso en zijn hofhouding ('sijn Volk'). Dat is opmerkelijk, omdat Friso en zijn volk officieel geen relatie gehad zullen hebben met de lutherse gemeente. Een afzonderlijke vermelding van de bijdrage van Friso en zijn volk in de inscriptie was dus zeker op haar plaats. Het is niet ondenkbaar dat het bekroonde stadswapen op de kroonluchter iets met deze vorstelijke gift heeft te maken.

De maker: Johannes Borchardt

Tot slot iets over de maker van de kroon, Johannes Borchardt. Deze was in januari 1733 getrouwd met de dochter van de toenmalige lutherse predikant, Balduin Brun.⁷ In 1758 verruilde Borchardt Groningen voor Enkhuizen om daar als admiraliteitsgieter werkzaam te zijn. Maar ook vanuit Enkhuizen bleef hij Noord-Nederland met zijn producten bedienen, getuige de klokken in de Groningse Martinatoren (1764) en de Hervormde kerken van Scheemda (1760), Appingedam (1763), Kollumerzwaag (1769), Winschoten (1773) en Nieuwolda (1775). Opvallend is verder dat hij als geelgieter voor verscheidene andere lutherse kerken in Nederland opdrachten heeft uitgevoerd, naar blijkt uit de doopboog in Leiden (1750) en de lezenaars in Enkhuizen (1763) en Monnikendam (1767).⁸

De Groningse kaarsenkroon is, samen met twee eenvoudigere kronen uit 1701, halverwege de jaren 1860 verkocht om plaats te maken voor toentertijd moderne gasverlichting. In feite gebeurde dit overal in Nederland, zoals C.A. van Swigchem zakelijk schrijft: 'Een negatief aspect van de invoering van de gasverlichting was menigmaal de wijze van financiering: om de nieuwe installatie te kunnen betalen werden zaken uit het kerkinterieur verkocht die men niet meer up-to-date achtte. Behalve de nu overbodig geworden oude kronen waren dat ook andere oudheden die naar het oordeel van de kerkvoogden voor afdanking in aanmerking kwamen'.⁹ Uiteraard is dit niet alleen jammer, maar ook domweg zuur. Gasverlichting werd immers na ongeveer een halve eeuw weer verdrongen door electriciteit; in de lutherse kerk gebeurde dat in 1921.¹⁰ Toen werden weer nieuwe kaarsenkronen aangeschaft – in de 'oud-Hollandse' stijl van de exemplaren die in de negentiende eeuw waren verkocht.

Informatie over de Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen vindt u op de website www.svlk.nl.

Dr. Victor M. Schmidt (v.m.schmidt@rug.nl) is werkzaam als universitair docent bij de opleiding Kunst- en Architectuurgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

5 Archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Groningen, nr. 49/19, pp. 78 en 79.

6 Archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Groningen, nr. 111.

7 J.J. Kramer, 'De lutherse gemeente te Groningen van 1696-1750', *Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis*, n.s. 17 (1924), pp. 179-199, hier p. 183.

8 *Nieuwe Groninger Encyclopedie*, Groningen 1999, p. 125 s.v. 'Borchardt, Johannes'. Gegevens van afzonderlijke werken zijn ontleend aan delen van *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*: M.D. Ozinga, *De provincie Groningen, eerste stuk: Oost-Groningen*, 's-Gravenhage 1940, pp. 13, 98, 118, 227 en 250; E.H. ter Kuile, *De provincie Zuid-Holland, eerste stuk: Leiden en westelijk Rijnland*, 's-Gravenhage 1944, p. 94; J.J.E.W. van Agt, *De provincie Noord-Holland, eerste stuk: Waterland en omgeving*, 's-Gravenhage 1953, pp. 99 en 173; Herma M. van den Berg, *De provincie Noord-Holland, tweede stuk: Westfriesland, Tessel en Wieringen*, 's-Gravenhage 1995, p. 67; Herma M. van den Berg, *De provincie Friesland, Noordelijk Oostergo, deel II: De Dongeraddelen*, 's-Gravenhage 1983, p. 261; Herma M. van den Berg, *De provincie Friesland, Noordelijk Oostergo, deel IV: Kollumerland en Nieuw Kruisland*, 's-Gravenhage 1989, p. 127.

9 C.A. van Swigchem, *Een huis voor het Woord. Het protestantse kerkinterieur in Nederland tot 1900*, 's-Gravenhage/Zeist 1984, p. 299.

10 Victor M. Schmidt, 'Voorbij verlichting in de Lutherse kerk', *Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen. Bulletin* (2008), nr. 1.